

Annales, Lucien Febvre og Marc Bloch

1929-1943

BELYST UD FRA DEN PUBLICEREDE KORRESPONDANCE
MELLEM FEBVRE OG BLOCH FRA TIDEN 1928-43

AF

ERIK JØRGENSEN

Man taler om Annalesskolen, og i hvert fald siden 1950'erne har Annales været noget af et begreb ikke kun i Frankrig, men i den internationale historikerverden. Jeg vil i denne artikel især se på Annales i perioden indtil 1943, den periode, hvor det stadig blev redigeret af de to grundlæggere, Lucien Febvre og Marc Bloch. Anledningen er den nylig færdiggjorte udgave af korrespondancen fra 1928 til 1943 mellem Lucien Febvre og Marc Bloch. Ved at læse anmeldelsen af denne korrespondance i *Times Literary Supplement*¹ blev jeg opmærksom på en del nuancer i samarbejdet mellem de to, noget der i alt fald for mig var nyt. Jeg vil belyse, hvordan og hvorfor Bloch og Febvre startede Annales. Hvordan blev det modtaget i samtiden, nationalt og internationalt? Hvad var de(n) væsentlige forskelle mellem Annales og andre historiske tidsskrifter i denne periode. Hvordan arbejdede de to redaktører, hvordan arbejdede de sammen, og hvordan var forholdet mellem dem i det hele taget? Hvordan skaffede de det stof, de gerne ville have? Hvad gjorde de for at få tidsskriftet udbredt mest muligt, og hvordan lykkedes det? Sagt mere bredt: hvordan definerede og praktiserede de deres redaktionsarbejde? Og hvordan overkom de det i kombination med deres egentlige stillinger og ikke så få andre gøremål? Var Annalesskolen en realitet allerede ved henrettelsen af Marc Bloch i sommeren 1944? Eller var det noget, der udviklede sig i takt med Febvres mere og mere dominerende position i det franske historikermiljø (herunder stor indflydelse på besættelse af stillinger og på, hvilke studieområder,

¹ Times Literary Supplement no 5287, July 10, 2004, p. 10f.

der især blev tilgodeset med stillinger og penge) i årene frem til hans død i 1956? (Senere fulgt af Braudel i en måske endnu mere magtfuld stilling) Hvordan var redaktørernes forhold til (andre) etablerede historikere, primært i Frankrig, men også i udlandet? I forbindelse med en del af disse »hvordan«-spørgsmål vil jeg også se på, om forholdene i perioden var nogenlunde stabile, eller de gennemgik en større eller mindre udvikling.

Artiklen bygger først og fremmest på den udgivne korrespondance, men inddrager efter behov en del af den ganske omfangsrige litteratur om Annales, Febvre og Bloch og om hovedtræk af den historiografiske udvikling i samtiden. Selv om navnene Lucien Febvre og Marc Bloch (måske) stadig er velkendte, tror jeg, det kan være på sin plads med en egentlig præsentation af dem.

Febvre var født i 1878. Hans far var uddannet på École Normale Supérieure og på Sorbonne, var grammatiker og gymnasielærer i Nancy. Som for så mange andre i Frankrig blev Dreyfussagen en afgørende oplevelse for den unge Febvre og medvirkede til at forme hans sikre republikanske og patriotiske holdning. Efter tiden på eliteskolen École Normale Supérieure i rue d'Ulm i Paris, agrégation på Sorbonne og gymnasielærerarbejde forsvarede han i 1911 sin doktorafhandling *Philippe II et la Franche-Comté*. Efter spillets regler dengang var det et værk, der især gik ind på politisk og militær historie, men han forsøgte med held – også i undertitlen: *Etude d'histoire politique, sociale et religieuse* – at udvide afhandlingen til også at dække væsentlige socialhistoriske aspekter. Udover det socialhistoriske spillede også geografien en vigtig rolle i afhandlingen, et træk typisk for det senere Annales (og i høj grad også for Bloch). Efter en tid som professor på universitetet i Dijon og krigstjeneste 1914-18 (hvor han sluttede som »capitaine«) blev han i 1919 udnævnt til professor ved det »nye« prestigeuniversitet i Strasbourg, som især i det første tiår fik meget store bevillinger i forhold til andre provinsuniversiteter, fordi tilbagevindingen af Alsace og Lorraine skulle markeres stærkt. I 1928 udkom et af hans hovedværker, *Un destin: Martin Luther*. I 1929 startede han sammen med Bloch Annales. Efter flere forgæves forsøg blev han i 1933 professor ved Collège de France. Fra midten af 1930'erne blev han hovedredaktør af det store *Encyclopédie Française*, et meget omfattende og for Febvre arbejdskrævende projekt. I 1942 udsendte han bogen *Le Problème de l'incroyance du XVIe siècle: la religion de Rabelais*. Endelig afsluttede en bog om Marguerite de Navarre og forskellige former for kærlighed i 1944 hans større værker. Han skrev og redigerede flere bøger, hvortil kommer et meget stort antal artikler og anmeldelser både i Annales og i andre tidsskrifter. I de fleste

af sine bøger lagde han betydelig vægt på individets rolle, men på en bred social- og kulturhistorisk baggrund, og i øvrigt var det et væsentligt kritikpunkt fra hans side mod Bloch, at denne i sine mentalitets- og socialhistoriske værker næsten fik individet til at forsvinde.² Fra 1944 og til sin død i 1956 var han uden tvivl den mest indflydelsesrige historiker i Frankrig. H. Stuart Hughes kalder hans stilling i den franske historikerverden *a quasi pontificate* i denne periode.³

Marc Bloch blev født i Lyon i 1886 i en assimileret jødisk familie. Faderen var først gymnasielærer og blev senere professor i oldtidshistorie på École Normale Supérieure og på Sorbonne, hvor sønnen også kom til at studere. Selv om Bloch var noget yngre, blev Dreyfussagen også for ham en oplevelse, han selv anså for meget vigtig. Han fik stipendier nogle år, bl.a. et studieophold i Tyskland i 1 år, blev gymnasielærer, og under hele 1. verdenskrig var han i hæren, hvor også han sluttede som kaptajn. I 1919 blev han som Febvre professor ved universitetet i Strasbourg. Endelig kronedes karrieren, da han i 1936 blev udnævnt til professor i økonomisk historie ved Sorbonne. Det skal nævnes, at fra slutningen af 1920'erne havde han flere gang arbejdet ihærdigt på at få en stilling i Paris, især ved Collège de France. 1939-40 blev han mobiliseret, hvad han på grund af sin alder dog godt kunne være sluppet for. Som mange andre fra jødiske familier mødte han derefter stigende vanskeligheder. Han blev forflyttet et par gange og til sidst afskediget, han blev fra 1941 ikke anført som redaktør af Annales, det var ikke tilladt for jøder i den tyskbesatte del af Frankrig at medvirke ved franske publikationer. I 1943 gik han ind i modstandsbevægelsen, hvor han fik en fremtrædende position i Sydfrankrig, og endelig blev han i 1944 taget til fange af tyskerne, grumt tortureret og til sidst skudt. Allerede i 1911 havde han udgivet en anerkendt bog om Île de France, og i 1920 udkom hans disputats *Rois et serfs*, i 1924 *Rois thaumaturges* (undergørende konger). I 1931 udgav han *Les Caractères originaux de l'histoire rurale française*, som byggede på nogle forelæsninger, han havde holdt i Oslo), og i 1939 og 1940 udgav han de to bind *La société féodale*. Posthumt udkom *L'étrange défaite* og *L'apologie pour l'histoire* eller *Le métier d'historien* (som han ikke nåede at redigere færdig). De fleste af hans bøger kan placeres inden for socialhistorie, herunder mentalitetshistorie. Komparation spiller for Bloch en vigtig rolle, ganske særligt med England, men også Tyskland, Italien og Spanien.

² Se Dumoulin s. 103f. og Ricoeur s. 243 om Febvres anmeldelse af La Société Féodale I

³ Stuart Hughes s. 55.

Ved årsskiftet 1933/34 søger Bloch endnu en gang et professorat på Collège de France, og i den forbindelse skriver han noget om, hvad en sand historiker efter hans opfattelse bør beskæftige sig med, afpasset til hvad han selv enten har arbejdet med eller vil arbejde med. Man skal undersøge ideer og følelser, altså idé- og mentalitetshistorie, som Bloch havde gjort i *Rois thaumaturges* i 1924. Også de materielle behov i den undersøgte periode er vigtige, altså økonomisk og social historie. Geografien er af afgørende betydning. Vægten skal ikke lægges på de politiske og administrative beslutninger, men på direkte observation af fænomenerne. Historien bør så vidt muligt studeres i komparativ europæisk sammenhæng, og i den forbindelse advarer Bloch mod at lægge vægt på de moderne politiske grænser. Når man studerer historien komparativt, skal man have øje for både ligheder og forskelle, ganske særligt når man interesserer sig for årsager til fænomenerne.⁴ Blandt andet dette kan bidrage til at stille de nye spørgsmål, der er afgørende for at kunne skrive god historie. Dette vil efter Blochs opfattelse kunne (gen)skabe en større interesse for historie, og det er det, han sammen med Febvre har villet medvirke til med *Annales* og gerne vil gøre på Collège de France.⁵

Korrespondancen er udgivet af historikeren Bertrand Müller, som underviser på universitetet i Genève. Hans forskningsområde har i mange år især været tidsskriftet *Annales* og ganske særligt Lucien Febvre, den ene af tidsskriftets to grundlæggere. Müller udgav i 1994 bind 1 af korrespondancen fra 1928 til 1933 mellem Bloch og Febvre. I 2003 har han udgivet resten af denne korrespondance, som dækker årene 1934 til 1943, bind II for tiden 1934-37 og bind III 1938-43. De kronologiske skel er ifølge Müller kun bestemt af ønsket om, at de tre bind ikke skulle være alt for forskellige i størrelse. Med omfattende indledninger, noter, tillæg og registre er der 1606 sider i de 3 bind. Navnlig perioden 1933 til 1936 er rig på breve. Da var Febvre flyttet til Paris, mens Bloch stadig var i Strasbourg. En stor del af denne tid sendte de hinanden 2 breve om ugen, i visse perioder dagligt.⁶ De skrev om meget andet, men det var arbejdet med *Annales*, der var det dominerende tema. Udgivelsen er meget omhyggelig med udførlige introduktioner til hvert enkelt bind, mange oplysende noter, primært om personer og om værker og artikler og bibliografiske oplysninger, ligesom der er

⁴ Se også Blochs artikel »Comparaison« i *Revue de synthèse* t. XLIX, juin 1930 p. 31-39, her efter Bloch, *Histoire et historiens* s. 87-93.

⁵ Aftrykt i Bloch, *Histoire et historiens* s. 124-30. Det var hans forelæsningsprojekt for det tilfælde, at han skulle få stillingen på Collège de France.

⁶ *Correspondance* II, s. 49f.

udførlige person- og sagregistre. – Det er ikke alle breve mellem de to, der er bevaret, således ingen af de seneste breve fra Febvre til Bloch, som i den sidste periode før tilfangetagelsen førte et ret omflakkende liv. Alligevel er der i denne udgave trykt mere end 500 breve mellem de to. Det er helt tydeligt, at de som hovedregel foretrak brevveksling frem for telefonsamtaler.

Generelt om Annales og dets baggrund

Første nummer af tidsskriftet *Annales d'histoire économique et sociale* udsendtes i 1929 med Lucien Febvre og Marc Bloch som initiativtagere og redaktører. Det almene billede er, at *Annales* fra starten ikke kun var tænkt som, men virkelig også var en provokation i forhold til det »etablerede« historikermiljø i Frankrig. Det var *Annales*, som førte til afgørende ændringer i, hvad historikere beskæftigede sig med og hvordan de gjorde det. Det var *Annales*, der gjorde Frankrig til foregangslandet i historisk arbejde.⁷ Indtil da havde Tyskland været dominerende. Dette skyldtes især de to redaktører og deres forbilledlige samarbejde, selv om det også medgives, at de var ret forskellige. På dansk er der en udmærket gennemgang af *Annales'* tidlige historie, Febvre og Bloch hos Inga Floto,⁸ en kort redegørelse/vurdering hos Palle Ove Christiansen,⁹ og i Nationalencyklopædien en kort artikel om Febvre af Niels Steensgaard og om Bloch og *Annalesskolen* artikler af Jens Chr. Manniche. Internationalt er der skrevet meget om *Annales*, hvor jeg i første omgang nøjes med at nævne Peter Burke,¹⁰ Iggers¹¹ og Müller (både de grundige introduktioner i de tre korrespondancebind og hans bog om Febvre).¹²

Af den indledende redaktionelle artikel i første nummer af *Annales* januar 1929 og for så vidt allerede af tidsskriftets navn fremgår klart, at hovedindholdet skal relateres til økonomiske og sociale forhold. Dette opfatter de to redaktører som en nødvendig reaktion mod den linje, der prægede den etablerede historieforskning og -skrivning i Frankrig, domineret af politisk og diplomatisk begivenhedshistorie. Hexter formulerer det på sin sædvanlige meget direkte måde: »They produced very large tomes on very small matters. Worse, as the trainers of suc-

⁷ Bourdé s. 215f. og mere bredt s. 216-29.

⁸ Floto s. 110-20.

⁹ Christiansen s. 25-27.

¹⁰ Burke.

¹¹ Iggers s. 51-64.

¹² Correspondance I-III og Müller.

ceeding generations of French historians they produced a progeny in their own image«. ¹³ Det var en praksis, som i høj grad var præget af Langlois og Seignobos' bog fra 1898, *Introduction aux Études historiques*. Det er her, det i 1. linje på side 1 hedder: »L'histoire se fait avec des documents«, endnu skarpere udtrykt på side 2: »pas de documents, pas d'histoire«. ¹⁴ (Bloch havde Seignobos som professor på Sorbonne (og senere som disputatsvejleder) og var ikke hyperkritisk over for ham som Febvre). Så sent som i 1953 skriver Febvre en artikel i *Annales*, hvor han bl.a. siger: »Vore unge kammerater i dag gør sig ikke klart, at historie dengang (omkring 1900) var Émile Bourgeois' (en af både Febvre og Bloch stærkt kritiseret lærer på École Normale Supérieure), Langlois' og Seignobos' historie, radikalt lukket for indflydelse fra geografi«. ¹⁵ I 1941 holdt Febvre en forelæsning for de nye studerende på École Normale Supérieure og formulerede polemisk sin opfattelse: »Pas de problèmes, pas d'histoire. Des narrations, des compilations«. ¹⁶ Ifølge Müller er det første gang, Febvre teoretisk behandler denne sammenhæng. I det hele taget var teori ikke særlig væsentligt hverken for Febvre eller Bloch. ¹⁷

Der fandtes i forvejen – siden 1903 – et i 1920'erne noget skrantende *Revue d'Histoire Économique et Sociale*, men det var reelt mere et tidsskrift om økonomiske og sociale ideer og om politiske beslutninger om økonomiske og sociale forhold, noget helt andet end det Febvre og Bloch havde i tankerne. ¹⁸ Deres tidsskrift skulle beskæftige sig med »virkeligheden« i fortid og nutid, og der skulle lægges vægt på mest muligt relevant at inddrage de samfundsvidenskaber, der var i så stærk udvikling, økonomi, sociologi, antropologi, geografi, politologi og psykologi. Nu ville man vel sige, at det skulle være tværfagligt. De ville mest muligt modvirke de uheldige virkninger af den stærke kronologiske opdeling, historiefaget traditionelt var inddelt i, og deres tidsskrift skulle både beskæftige sig med »civiliserede« og »primitive« samfund. Det fremgår tydeligt af både prospekter og programartikel, og i øvrigt kan man også se det af den faglige bredde i redaktionskomitéen, som fik en noget mere aktiv rolle end redaktionskomitéer i tidsskrifter sædvanligvis havde, fx skrev de fleste af komitémedlemmerne i tidsskriftet.

Fra international historikerside fik de stærk støtte fra en af de store

¹³ Hexter s. 65.

¹⁴ Langlois et Seignobos, s. 1 og 2.

¹⁵ Citeret fra note 25, s. XIV i *Correspondance I*.

¹⁶ Febvre s. 22.

¹⁷ Müller s. 402.

¹⁸ *Correspondance I*, s. XXIX.

koryfæer, den belgiske Henri Pirenne, som de begge satte meget højt. I øvrigt var et virkeligt internationalt tidsskrift uden resultat blevet drøftet på et par internationale historikerkongresser, og det havde egentlig været det, der satte gang i Febvres og Blochs ideer om et særligt tidsskrift. I det informationsmateriale, der før tidsskriftets start blev sendt ud i håbet om at skaffe abonnenter, blev vægten i øvrigt lagt på, at man hidtil havde haft tidsskrifter, der beskæftigede sig med moderne økonomi og andre tidsskrifter, der tog sig af økonomisk historie, men det, man ville lave med Annales, var et tidsskrift, der varetog begge områder, for historikere og økonomer havde brug for hinanden.¹⁹ At Bloch var meget optaget af sin egen tid ses fx af et brev af 20.12.1935. Han nævner, at han er meget optaget af film og skriver så om vigtigheden af at få en artikel til Annales, som på kvalificeret vis kan analysere film og filmverdenen som socialt, kulturelt og forretningsmæssigt fænomen. Desuden fremgår hans samtidsinteresse jo helt klart af *L'étrange défaite* med dens indgående analyse af Frankrigs hurtige nederlag i foråret 1940 og baggrunden for det.

Annales blev da også forskelligt fra andre historiske tidsskrifter ved, at det indeholdt meget samtidsstof, ofte skrevet af ikke-historikere, økonomer, geografer, sociologer, bankfolk m.m. Carole Fink har konstateret, at 1/3 af af Annales' indhold i de første 10 år består af samtidsstof.²⁰ Man kan vel udtrykke det sådan, at Febvre og Bloch var enige om, at der principielt ikke var noget skel mellem fortid og nutid, at god historie startede med at stille gode spørgsmål, som netop til enhver tid blev formuleret i nutiden. De to redaktører var heller ikke blinde for, at det kunne højne abonnent- og salgstallene, at det ikke kun var faghistorikere, der skrev i tidsskriftet, og at aktuelt stof var mere fængende for ikke-historikere. Men der var bestemt ikke tale om et rent taktisk og salgsmæssigt bestemt synspunkt. I *Forsvar for Historien* fortæller Bloch en lille historie, som han også kom ind på ved andre lejligheder. Efter historikerkongressen i Oslo 1928 tog Pirenne og Bloch en afstikker til Stockholm. Pirenne foreslår, at de skal se byens nye rådhus, og som om han aner en undren, siger han til Bloch: »Hvis jeg var oldgransker (fr. antiquaire), ville jeg kun have haft øje for de gamle ting. Men jeg er historiker. Derfor elsker jeg livet«. ²¹ Marc Bloch tilslutter sig helt, at en sådan holdning »er historikerens vigtigste kvalitet«. Der er ingen tvivl om, at han og Febvre her var helt enige. Febvre citerede Pirennes ord i

¹⁹ Correspondance I, s. 42f.

²⁰ Fink s. 133, note 45.

²¹ Bloch, Forsvar s. 39.

kortere form i den tale, han i 1941 holdt til eleverne på École Normale Supérieure.²²

Arbejdet med at skaffe abonnenter og forfattere

Når man starter et nyt tidsskrift, er det vigtigt at skaffe bidragydere og abonnenter/købere og et forlag, der vil udgive tidsskriftet. Mange af brevene fra 1928 handler om forhandlinger med forlag, hvor det endte med at blive forlaget Armand Colin. Bloch og Febvre var ikke helt enige om, hvad der var vigtigst i tidsskriftet. Det kommer frem allerede i breve fra 1928, altså før 1. nummer. Febvre skriver den 23. september, at artikler med få undtagelser ikke er særlig interessante. Det vigtige og vanskelige er alt det andet, notitserne, anmeldelserne m.m., og han mener, det er på de områder, Bloch og han vil komme til at præge det afgørende, og det er det, der vil blive det store arbejde for dem. Bloch svarer den 27. september, at han er enig i, at artikler i tidsskrifter ofte er det mindst interessante, men principielt finder han det vigtigt med gode artikler, og det mener han netop er en central opgave for Febvre og ham at sikre. Det er en uenighed mellem de to, som kommer frem flere gange senere i korrespondancen.²³

Det var selvsagt væsentligt at sikre sig de rigtige bidragydere. Når der skulle skaffes abonnenter, var det vigtigt at kunne give oplysninger om, hvem der ville skrive i de første numre af tidsskriftet. Da Febvre og Bloch lagde vægt på, at *Annales* i sit indhold skulle være internationalt, skulle der også være forfattere fra andre lande end Frankrig – og ikke kun den sikre støtte Pirenne. Derfor gjorde Bloch på Den internationale Historikerkongres i Oslo i august 1928, hvad han kunne for at oplyse og reklamere for det nye tidsskrift. I et brev til Febvre den 22. august 1928 fortæller han lidt om det og nævner, at han har præsenteret *Annales* som »une revue nationale d'esprit international«. I øvrigt oplyser redaktører og forlag om *Annales* ved at sende personlige breve og særlige prospekter til et stort antal personer og institutioner i ind- og udland. Ønsket om flere abonnenter er et tema, de ofte vender tilbage til i brevene. I januar-februar 1934 holdt Bloch nogle forelæsninger på London School of Economics. Han var meget begejstret for det britiske universitetsmiljø, men meldte den 15. februar 1934 i et brev tilbage til Febvre, at det ikke førte til mange nye abonnenter.

Med få undtagelser har de også hele tiden problemer med at sikre stof nok til at fylde de planlagte numre. Det er et af de mange gange til-

²² Febvre s. 21.

²³ Fx Bloch 1. maj 1935 og Febvre 3. maj 1935.

bagevendende temaer i deres breve. En del bidrag får de efter konkret anmodning og en eller flere rykkere. Det betyder dog ikke, at de tager alt. Noget afviser de, fordi de ikke finder det godt nok, noget skriver de om efter mere eller mindre pres på forfatteren, fordi de fx finder det for langt eller for dårligt formuleret. I korrespondancen kunne de være ret bramfri i deres kritik. En artikel af Eli F. Heckscher er efter Febvres opfattelse alt for lang. Han karakteriserer i brev af 11. september 1931 Heckscher som en »en af disse historikere af tysk type«, som bruger atten linjer for at slå fast, at det er dag, når klokken er 12«. En artikel om Sombart af den noget ældre Henri Hauser – som var medlem af komitéen bag *Annales*, og som Bloch i 1936 efterfulgte på Sorbonne – får Bloch til i et brev af 26. september 1935 at skrive, at han helst ikke vil have bidrag fra Hauser, og så slutter han af med en lidt grov bemærkning: »De grå hår medfører ikke altid visdom«. Andet synes de ikke passer til *Annales* og foreslår det i en række tilfælde til andre tidsskrifter, det kan fx være *Revue Historique* eller *Revue de Synthèse historique*, som Bloch og Febvre begge har gode kontakter til. De to redaktører kunne dog også have taktiske overvejelser ved vurderingen af artikelforslag. I et brev af 16. november 1933 kommer Bloch ind på, om der kunne være en propagandamæssig gevinst ved at antage en lokalhistorisk artikel, som han egentlig er kritisk overfor. Hvis det kniber alt for meget med at have stof nok, står den udvej altid åben, at de skriver det selv, – og de skriver meget, også mange anmeldelser. Müller har lavet en opgørelse der viser, at de to sammen med redaktionssekretæren Paul Leuilliot underskrev 58% af samtlige indslag i *Annales* i perioden indtil 1945, dog kun 20% af de egentlige artikler.²⁴

Det første hæfte udkom januar 1929 i ikke mindre end 2500 eksemplarer, de tre følgende hæfter i 1929 dog kun i 1300 eks. Derefter blev oplagstallet gradvist sat ned, i 1938 til 800. I 1930'erne har antallet af abonnenter i det højeste været lidt over 300, stort set ret stabilt. Derudover har der vel været et vist løssalg, næppe særlig stort, men det har jeg ikke fundet nogle oplysninger om. Heller ikke Müller synes at vide det.²⁵ Til sammenligning kan nævnes, at Den danske Historiske Forening 1. januar 1932 havde 593 medlemmer. Disse modtog alle *Historisk Tidsskrift*, og dertil skal lægges et yderligere salg. Det sætter i hvert fald *Annales'* oplagstal i relief.²⁶ Nogen vækst har der altså ikke været tale om. Det er et af de forhold, man må tage med, når tidsskriftets placering og betydning i 30'erne skal vurderes.

²⁴ Correspondance II, s. XXXII.

²⁵ Correspondance I, s. LXV. Se også Carole Fink s. 133, note 144.

²⁶ *Historisk Tidsskrift* 10. R. II, s. 718.

Forholdet og samarbejdet mellem Bloch og Febvre

Bloch og Febvre var i hvert fald i nogen grad uenige om, hvad der var vigtigst i historien, og også om hvordan den skulle skrives. Sagt enkelt var det for Bloch det sociale i videste forstand (det omfatter fx også mentalitetshistorie som i Rois *thaumaturges* og på en anden måde også i *La société féodale*), mens det individuelle for Febvre var langt vigtigere, i hvert fald så vigtigt, at en indgående behandling/skildring af en eller flere personer skulle være en integreret del af en »rigtig« socialhistorie. Dette fremgår helt klart af Febvres anmeldelse af *La Société féodale*. Der til kommer, at deres måde at arbejde på var meget forskellig. I hvert fald i sine senere værker om Luther og Rabelais arbejdede Febvre ud fra en bog eller fremstilling, han var meget kritisk overfor, og disse bøger byggede kun i meget begrænset omfang på arkivstudier. Han skrev ikke kun om hovedpersonerne, men lige så meget om vigtige forhold i deres samtid. Det må vel nærmest karakteriseres som idé- og mentalitetshistorie. I Blochs breve er der faktisk ingen kritik af Febvre som historiker. Han fremhæver gang på gang positivt – er der en anelse underliggende kritik? – Febvres hurtige og flydende pen.²⁷ I begge disse og i flere breve beklager han, at han selv skriver/arbejder langsomt og behøver mange korte pauser.

Man kan ane en væsentlig forskel mellem dem allerede af den anmeldelse, Bloch i 1912 (hvor de ikke kendte hinanden) i *Revue de synthèse historique* skrev af Febvres disputats: »Febvre synes at stræbe mere efter at ligne Michelet end Fustel de Coulanges«. Det var en karakteristik og vel også kritik af den hurtige pen!²⁸ Man skal tænke på Michelet som den mere hurtige, idébetonede og litterære og Fustel de Coulanges som den tungere og lærde type. Også på andre måder var der betydelig forskel og uenighed mellem dem. I et brev fra før 6. juli 1934 udtrykker Febvre stor afstandtagen fra marxister og i hvert fald en vis skepsis over for marxistiske historikere, og det kan kun opfattes negativt, når han skriver, at »de vil kun forkynde St. Marx' evangelium«, selv om det mere er en vurdering af marxister end af Marx. I brev af 30. marts 1936 udtrykker Bloch en klart positiv vurdering af Marx, »den skæggede Gud«, kalder han ham. Han er ganske vist skeptisk over for Marx som filosof og også som menneske, men siger Bloch så »helt sikkert en tilstrækkelig god historiker til, at vi med fuld ret kunne anbringe hans

²⁷ Fx i brev af 21. oktober 1934: »Jeg misunder Dem Deres hurtige pen«. Eller brev af 16. februar 1934, hvor Bloch taler om en artikel, han ikke er tilfreds med: »Jeg må sætte tempoet ned. Så meget mere som jeg ikke har Deres evne til at skrive«.

²⁸ Müller, Febvre s. 414.

buste i lavets cella«. Det er stærke ord fra den normalt ret forsigtige Bloch.

Men der er fra Blochs side megen kritik af Febvres arbejdsindsats vedrørende Annales. Han kritiserer ham flere gange for at sprede sig over for mange ting efter at være kommet til Paris, så der ikke bliver tid til at skrive til og være aktiv redaktør af Annales. Febvre forsvare sig, men han understreger også mange gange, at han har meget travlt, fordi han er blevet involveret i meget, også efter anmodning fra den daværende undervisningsminister.²⁹ Det var jo netop en sådan travlhed, han skulle være sluppet væk fra ved at blive knyttet til Collège de France, men samtidig er det disse opgaver og kontakter, der danner basis for hans dominerende stilling i den franske historikerverden efter 1944.

Der var i lange perioder alvorlige problemer i deres samarbejde med og tillid til hinanden, især i forbindelse med at deres karriereplaner i vidt omfang rettede sig mod de samme poster. Bloch har til tider en fornemmelse af, at Febvre ikke giver ham helhjertet støtte ved hans ansøgninger til Collège de France, efter at Febvre selv er installeret der. Emmanuel Le Roy Ladurie deler Blochs opfattelse og skriver i 2004, at Febvre »ikke var særlig interesseret i at få sin yngre kollega optaget blandt de hellige i Collège de France«. ³⁰ I flere faser planlagde de begge at søge stilling på Collège de France. Febvre synes at mene, at han som den ældre bør komme først, og i breve til Henri Berr taler han 1929-30 meget negativt om Bloch i denne forbindelse.³¹ Det ændrer ikke på, at de dog alligevel var nært knyttet til hinanden, men det er først og fremmest det store arbejde med at redigere og holde sammen på Annales, der forener dem. Efter Blochs død kommer der kun lovord om ham fra Febvre, som fremstiller det, som om de to altid har været enige, og fx forsvinder Febvres kritik af *La société féodale*.³²

Når de ind imellem kritiserede hinanden, gjorde de meget ud af at betone, hvor vigtigt det var med ærlighed og redelighed, og Febvre gjorde det klart, at han vidste, at også Bloch ønskede oprigtig kritik fra Febvre. Selve denne diplomatiske forsigtighed ved gensidig kritik peger ret tydeligt på, at deres forhold ikke har været rosenrødt. I 1935 skrev Bloch en senere berømt artikel om vandmøllen i middelalderen til et særligt tekniknummer af Annales. Febvre kritiserede manuskriptet for at være for tungt og samtidig for lidt fokuseret og kom med forskellige

²⁹ Fx breve fra Bloch 5. marts 1934 og 10. september 1936. Febvres svar og forsvar i udaterede breve umiddelbart efter 5. marts 1934 og 11. september 1936.

³⁰ Le Figaro Litteraire 19. august 2004.

³¹ Dumoulin s. 93-98.

³² Dumoulin s. 111-118.

ændringsforslag, men flere steder i kritikken i brev af 5. juni 1935 får Febvre indflettet bemærkninger, der fastslår det gensidige i deres kritik eller mere direkte siger, at Bloch heller ikke har sparet ham for kritik. I netop dette tilfælde tager Bloch i brev af 6. juni 1935 kritikken eller mere præcist formuleret noget af den til efterretning og ændrer artiklen. Han bemærker dog, at det er nemt for ham at gøre dette, fordi han allerede inden modtagelsen af Febvres brev var kommet til samme resultat ved påvirkning fra en meget nærtstående person. Det er formentlig en hentydning til fru Bloch, der virkede som hans sekretær og ifølge sønnen Étienne Bloch også som hans kritiker i meget positiv forstand.³³

Selv om de to var meget forskellige, var de dog næsten altid enige om vurderingen af de artikelforslag, de modtog – hvad enten de kom efter eller uden opfordring. I et brev af 1. maj 1935 finder Bloch det nødvendigt at pointere, at artikler i Annales skal indeholde noget nyt eller i det mindste præsentere nogle nye synsvinkler på kendt stof. Facts og dokumentation skal være i orden. I sit svar af 3. maj gør Febvre det klart, at for ham er der også andre ting, der er med til at give kvaliteten. Han lægger vægt på, at artiklerne skal være interessante også for andre end specialister, og der skal helst være nogle gode ideer i dem. For at give et indtryk af, hvad han mener, sammenligner han med undervisningsforelæsninger, hvor de bedste efter hans opfattelse er dem, »man ikke kunne skrive, fordi man vover sig ud i noget, man ikke er sikker på videnskabelig talt. Og det er netop disse ting, der gør de forelæsninger værdifulde«. Denne diskussion skyldes, at de undtagelsesvist er uenige om et artikelforslag, som Febvre finder rigtig godt, men som efter Blochs opfattelse egentlig er uantageligt. Der er ingen tvivl om, at der var en dybtgående uenighed mellem den »lettere« Febvre og den »tungere« Bloch.

Ved årsskiftet 1937/38 er samarbejdet og dermed Annales åbenbart i krise.³⁴ Den 10/11. maj 1938 skrev Febvre i slutningen af et brev: »Alt i alt synes Annales at stå ved et dødt punkt«. Tidligere i dette brev havde han forsøgt at forklare nogle samarbejdsproblemer og uoverensstemmelser ved at beskrive Bloch som mere lærd (»érudit«) end Febvre selv, og i sammenhængen får man et tydeligt indtryk af, at dette ikke var ment som en ros. Febvre nævner også, at »man« kritisk har sagt til ham, at der er for meget middelalderstof i Annales. I sit svar af 13. maj anfører Bloch, at det er urimeligt af Febvre at henvise til dette »man«.

³³ Se Atsma et Burguière s. 24.

³⁴ Dette fremhæves også stærkt af Müller i Correspondance III, s. 11-13.

Bloch slutter dog sit brev med at skrive: »Vi vil fortsætte med at forbløffe vore samtidige ved oftere at tænke »vi« end »jeg««. Bloch er også tydeligt såret over at blive opfattet som en »vil érudit« (elendig lærd). I et brev af 21. oktober 1934 har Bloch i øvrigt givet »une assez bonne définition de l'historien«, en person, der »kan forbinde sin intelligens med sin lærdom«.

Febvres og Blochs status ved starten af Annales

Især Febvre gjorde meget ud af at understrege, at de begge var en slags outsiders, oprørere inden for gruppen af historikere. Hvis de var, var de samtidig ret forsigtige med deres måde at være det på. Noiriél viser ved en kort analyse af ændringer fra forskellige af Febvres afhandlingers oprindelige version til den version, han i 1952 udsendte i det store udvalg af artikler *Combats pour l'Histoire*, at han var meget bevidst om dette forhold. I realiteten var han forsigtig i sin kritik af datidens historikermagthavere, så længe han ikke selv var på toppen, og så længe de og deres samtidige levede og var magtfulde. Den mere alvorlige kritik kom ind ved udgivelsen af bogen. Som før nævnt var han specielt meget kritisk over for Seignobos, men første gang, han udtrykker det offentligt, er i 1933, efter at han er blevet valgt til Collège de France.³⁵ Sagt lidt firkantet mener Noiriél, at de ikke i egentlig forstand var oprørere mod *the establishment*. Der var snarere tale om, at de ville give et vigtigt supplement til de bestående historiske tidsskrifter. I den sammenhæng mere end antyder Noiriél, at de i realiteten anvender klassisk karrierestrategi: man skal være anerkendt af systemet, og så skal man tilføje noget nyt/specielt for at komme helt til tops. Dermed ikke sagt at det kun drejede sig om selve det at opnå bestemte stillinger. Der er ingen grund til at tvivle om, at de virkelig ønskede at fremme fagets udvikling i bestemte retninger, og det kunne de naturligvis bedst gøre fra de mest fremtrædende positioner og i høj grad også bruge tidsskriftet til.³⁶ Bloch var normalt ikke så kompromisindstillet som Febvre, men kunne dog også være forsigtig. Den 19. april 1933 nævner han i et brev, at han til Annales har skrevet nogle bemærkninger om den fremtrædende økonom og professor ved Collège de France, François Simiand. Det var på et tidspunkt, hvor Bloch talte på knapper, om han endnu en gang skulle søge Collège de France eller ej. Det er baggrunden for, at han i brevet anfører, at hvis han søger, må bemærkningerne om Simiand hvi-

³⁵ Noiriél s. 336-38.

³⁶ Se også Müller, *Correspondance I*, s. L.

le i nogen tid. Det skal også nævnes, at de og Annales ikke var så enestående og pioneragtig, som Febvre senere gerne ville give indtryk af. I Frankrig var de meget inspireret af bl.a. geografer, sociologer og økonomer, og i både Tyskland, England og USA var der både historikere og forskere fra de »nye« samfundsvidenskaber, der var stærkt kritiske over for den traditionelle historieforskning. Dette ses også klart af fx Burke, Floto og Iggers.³⁷

Det skal også betones, at både Bloch og Febvre i udpræget grad beherskede og fulgte fagets regler. Derfor havde de begge fornemme forløb på ENS, deres agrégation var meget fin, derefter var de en kort tid efter alt at dømme fortræffelige gymnasielærere i provinsen. Deres disputatser blev anerkendt som ypperlige. I 1919 blev de begge ansat i Strasbourg, der havde status som det fornemste franske universitet næst efter Sorbonne. De havde på alle måder fulgt *les règles du jeu* og gjort det godt. Det er svært at se dem som outsiders, og faktisk nåede de jo også nogle af de mest ansete stillinger, man kunne opnå i det franske akademiske miljø. Hvordan skulle de have fået dem, hvis de nærmest var oprørere? Meget taler for Noiriels tese, at det med det oprørske er en sen konstruktion af Febvre.

I 1920'erne og 30'erne var der ikke mange universitets- og forskerstillinger for historikere i Frankrig. Man kunne måske mene, at både Febvre og Bloch var godt stillet, da de allerede forholdsvis tidligt havde fået faste og udmærkede stillinger ved universitetet i Strasbourg. Men dengang som nu var Paris det eneste helt rigtige sted at være, set med franske topakademikers øjne. Et godt, lidt senere udtryk herfor finder man hos Henri-Irénée Marrou i 1954, som ved en kort omtale af sin studiestart på Sorbonne i 1925 skriver: »Febvre og Bloch var endnu i eksil i Strasbourg«.³⁸ Ud over prestige var der naturligvis også fordelene ved langt bedre adgang til vigtige biblioteker og arkiver – samt indflydelsesrige personer og bedre uddannelsesmuligheder for eventuelle børn (Bloch havde 6, Febvre 3).

Sådan var det også for Febvre og Bloch. En ganske stor del af deres brevveksling handler om deres bestræbelser på at få attraktive stillinger i Paris, hvor der på det tidspunkt var tre institutioner, der kunne komme på tale. Den mindst attraktive var École Pratique des Hautes Études, hvor der ganske vist var fine forskningsmuligheder, men hvor lønnen var så lav, at det var nødvendigt at supplere med andre indkomster eller have privat formue med i bagagen, hvis man ville leve på »professor-

³⁷ Se disse forskeres værker.

³⁸ Marrou s. 22.

niveau«. Det helt ideelle var en professorstilling på Collège de France uden besværligt undervisnings- og eksamensarbejde, kun med pligt til at holde et lille antal offentlige forelæsninger om året (Collège de France var oprettet i 1530 af Frans I, oprindeligt med 6 professorer. I midten af 1930'erne var tallet vokset til 47). Sorbonne var også meget søgt, men en stilling der gav selvfølgelig meget mere pligtarbejde end ved Collège de France. Lønningerne var generelt væsentlig højere i Paris end i provinsen, det var leveomkostningerne ganske vist også, men alligevel var Paris meget attraktiv. Det følger heraf, at der var hård konkurrence om de parisiske stillinger, og Bloch og Febvre lægger bestemt ikke fingrene imellem, når de omtaler deres medbejlere eller deres modstandere blandt dem, der er »en place« i de indflydelsesrige stillinger. Der er talrige eksempler i brevene, men lad det her være nok med, at Febvre i et brev, der er dateret til »måske 12. august« 1935 omtaler Sorbonneprofessorerne som »les crétins de Sorbonne«. Når man søgte en stilling på Collège de France, gik der et stort lobbyarbejde forud, bl.a. foretræde for så vidt muligt alle de stemmeberettigede professorer, hvilket var ganske besværligt, når man boede i Strasbourg.

Set på afstand forekommer de fleste af de breve, der handler om stillingsbesættelser og som er uhyre detaljerede, ret uinteressante. Sagt på en anden måde skal man være meget optaget af alt om Bloch og Febvre for at finde det meste af dette stof væsentligt eller perspektivrigt, men netop det, at alt er udgivet i disse tre bind, demonstrerer mere klart end noget andet den status, de og deres tidsskrift har opnået. Men selvfølgelig er det også et stærkt vidnesbyrd om prestigens betydning i det akademiske miljø, også for Febvre og Bloch.

Redaktionsarbejdet

De bidrag, de fik til tidsskriftet, læste de grundigt igennem. Nogle af dem skulle dog først oversættes til fransk. Når de var læst, kunne der være tale om total accept, altså trykning uden ændringer. Sådan var det fx, når Pirenne sendte noget. I den modsatte ende af skalaen kunne der være enighed om blank afvisning, og så var spørgsmålet stort set kun, om afvisningen skulle skrives af Bloch, Febvre eller redaktionssekretæren Paul Leuilliot. I korrespondancen mellem Bloch og Febvre ses, at de fleste afvisninger skyldes, at de finder de pågældende artikler for dårlige i almindelig kvalitet, men de lægger også vægt på, om de evt. er dårligt skrevet, og endelig spiller det selvfølgelig ind, om artiklerne decideret kan siges at ligge uden for de rammer, Bloch og Febvre har lagt for Annales' område. Når der kom artikler, de ikke var ganske til-

fredse med, men som de af den ene eller anden grund alligevel gerne ville bringe i tidsskriftet, gjorde de meget ud af at få foretaget de ændringer, de mente var nødvendige eller ønskelige. Til tider gennemskrev de tilsyneladende artikler ganske meget for at gøre dem acceptable, der kunne også være tale om ganske omfattende forkortelser, og endelig var der nogle, hvor Bloch og Febvre bad forfatteren om at overveje nogle få specificerede ændringer. Hele dette redaktionsarbejde fylder meget i korrespondancen mellem de to redaktører. For både forlaget og for Bloch og Febvre drejede det sig i høj grad om at gøre artiklerne interessante for tidens dannede publikum og ikke kun for en snæver kreds af specialister. Antallet af egentlige historikere var ganske lille omkring 1930.

Også forlaget kunne give vanskeligheder. En eller flere af forlagets redaktører læste i hvert fald noget i nogle planlagte artikler. I hvert fald i et enkelt tilfælde gav dette store problemer. Det var en artikel, hvor der blev argumenteret for, at det franske landbrugs lave niveau skyldtes bøndernes dårlige uddannelsesmæssige baggrund. Dette var forlaget meget imod, fordi det ville støde de franske lærere, og forlaget udgav mange undervisningsbøger! Her blev det nødvendigt for Bloch og Febvre at tale med meget store bogstaver over for forlaget – og samtidig foretage enkelte formildende ændringer i artiklen.

Annales blev udgivet i Paris, altså i den del af Frankrig, som i maj 1940 blev direkte besat af Tyskland. Det betød blandt meget andet, at tidsskrifter ikke kunne udkomme med jøder som udgivere, redaktører eller forfattere. Aftalen fra starten af Annales mellem Febvre og Bloch var, at væsentlige beslutninger kun kunne træffes af de to i enighed. Hvis Annales skulle fortsætte med at udkomme, skulle Blochs navn væk. – Her var der et punkt, hvor de to var lodret uenige. Febvre var overbevist om, at Annales ville dø, hvis udgivelsen blev standset. Derfor bad han indstændigt Bloch om at acceptere fjernelsen af hans navn. Bloch var lige så meget imod, som Febvre var for. Efter hans opfattelse ville eftergivenhed på dette område betyde, at Annales nok eksisterede på papiret, men ikke i sin substans, som bl.a. inkluderede redaktionel frihed. Han mente ikke, at en midlertidig standsning ville føre til Annales' død, og han følte sig sikker på, at et sådant stop ville blive forstået og respekteret af abonnenterne. – Febvre lagde et meget stærkt pres på ham, og han endte med at resignere og overlade afgørelsen til Febvre. Denne markante uenighed fremgår af nogle intense breve fra tiden 16. april til 25. maj 1941. De var dog enige om, at Bloch skulle fortsætte med at skrive og også læse manuskripter. Det gjorde han i årene 1941-43 under navnet M. Fougères (dette var navnet på Blochs landhus) i Annales,

som i øvrigt skiftede navn et par gange i perioden frem til 1944. 1939-41 og igen 1944-45 hed det Annales d'histoire sociale, mens det 1942-44 udkom under titlen Melanges d'histoire sociale. Navneændringerne havde dog ingen konsekvenser for indholdet.

I brev af 9. oktober 1942 nævner Bloch, at han er i gang med at udarbejde *Le métier d'historien* og skriver så: »Aux approches de la soixantaine, on n'est pas toujours plus sage qu'à vingt ans.« Det er del af et svar på, at Febvre i et ikke kendt brev har hævdet, at det ville være klogere af Bloch at bruge sin tid på noget andet end på dette projekt. I brev af 17. oktober 1942 kommer han igen ind på denne planlagte bog og nævner bl.a., at han den 10. maj 1941 har skrevet forord til den med en tilegnelse til Febvre, den der også er trykt i indledningen til den danske udgave. Han skriver også lidt om, hvad bogen ikke skal være positiv overfor: »Pauvre père Seignobos! Pauvre Charles V. Langlois; pauvre Sylvestre Bonnard triste! (et être un Sylvestre Bonnard triste: quel sort abominable!).«³⁹ I brev af 2. marts 1943 kan man se, hvad Bloch havde af ideer om, hvad bogen skulle have indeholdt ud over det der blev færdigt. Der skulle have været kapitler om kronologiske inddelinger, den historiske erfaring, problemet om årsager og forudsigelser, den historiske begivenhed og endelig en konklusion. Forsigtigt slutter han afsnittet med: »Hvad siger en plan? Alt i alt ingenting.« Dette brev er skrevet på netop den tid, hvor han tilslutter sig modstandsbevægelsen og altså går over til en illegal tilværelse, og i hvert fald nåede han ikke at skrive mere på *Le métier d'historien*. Det blev vanskeligt/umuligt at arbejde systematisk og sammenhængende. Det er nok forklaringen på slutningen af dette brev: »I mine fortabte øjeblikke genlæser jeg Montaigne. Med udbytte.« Selv når man ikke kan koncentrere sig om noget stort, kan man i alt fald med udbytte og stykvis (gen)læse Montaigne.

I det første tiår eller lidt mere efter Blochs død var der en tilbøjelighed ikke til at glemme ham, det ville være forkert at sige, men han blev primært husket som den store personlighed og som en af de centrale modstandshelte, og i den forbindelse blev han selvfølgelig også nævnt som historiker. Febvre brugte også ganske klart Blochs heltestatus til at kaste glans over Annales og det ideelle samarbejde mellem de to.

Men hans historiske produktion blev ikke i særlig grad brugt som inspiration for ny historieforskning. Det er den til gengæld i høj grad blevet i de sidste 50 år; der er skrevet et hav af afhandlinger, som både formelt og reelt lægger vægt på deres gæld til Bloch, og der er også skre-

³⁹ Henvi sning til en efter min mening glimrende roman af Anatole France, *Le crime de Sylvestre Bonnard*.

vet mange afhandlinger og bøger om ham og hans virke, nogle mest biografisk orienterede, andre mere historiografisk analyserende. I hvert fald i Frankrig var Febvre fra 1944 og indtil noget efter sin død langt mere kendt end Bloch, men i de sidste mange år er det Blochs bøger, der genudsendes, mens det selv i en stor boghandel er svært at finde andet af Febvre end *Combats pour l'histoire*. Nogenlunde på samme måde forholder det sig, hvis man ser på, hvem af de to, der oftest citeres: for tiden efter 1960'erne er det klart Marc Bloch.⁴⁰ Man kan ret sikkert ale ne ud fra korrespondancen med den jævnlige klage over oplagstallet konstatere, at *Annales* ikke var meget udbredt i udlandet, og de to redaktører var også kun kendt i snævre kredse.⁴¹

Hvorfor den forskel mellem Blochs og Febvres status i udlandet hele tiden og i Frankrig i den seneste menneskealder? Det er ikke usandsynligt, at Inga Floto har ret, når hun med et vist forbehold skriver: »Måske var Marc Bloch...den betydeligste og mest originale historiker af de to.«⁴² Det er vel nærmest umuligt at afgøre sådan noget, og jeg vil i stedet nævne nogle andre faktorer, som har begunstiget Blochs eftermæle. Det har klart spillet en rolle, at Bloch var kendt som henrettet og fremtrædende modstandsmand. Febvres bøger og artikler handlede mest om fransk eller fransk-tysk historie, mens de fleste af Blochs arbejder i langt højere grad havde et internationalt eller almeneuropæisk tilsnit, som det er almindeligt for middelalderhistorie på grund af kirkens rolle. Endelig havde Bloch langt flere personlige kontakter med fagfæller i andre lande. I den før omtalte artikel i *Le Figaro Littéraire* refereres den amerikanske historiker Nathalie Z. Davis for på den ene side at være en stor beundrer af Marc Bloch og på den anden side intellektuelt at føle sig mest knyttet til Febvre og hans kollektive og individuelle personportrætter.

Samlet kan konstateres, at brevvekslingen ikke ændrer afgørende på billedet af Febvre, Bloch og *Annales*, således som dette er blevet tegnet af ganske mange forskere i de seneste 15-20 år. Det er ganske enkelt, fordi de fleste af disse forskere har haft adgang til store dele af korrespondancen og også store dele af Blochs og Febvres korrespondance med andre. Men udgivelsen gør det muligt mere indgående at følge det meget omfattende redaktionsarbejde, de to redaktørers faglige og personlige ambitioner og problemer, deres forhold til hinanden og deres markante forskellighed og til tider konflikter. Senest fra midten af

⁴⁰ Dumoulin s. 26ff.

⁴¹ Se fx Burke s. 96ff og Hobsbawm s. 285.

⁴² Floto s. 114.

1930'erne kommunikerede de mindre godt end før, og der skulle mindre til for at udløse irritation og kritik. Deres personlighed, deres arbejdsmetode og deres historieopfattelse i vigtige henseender var meget forskellige, og især i slutningen af perioden blev dette understreget ved de vanskeligheder, der fulgte af Blochs status som jøde i det tyskbesatte Frankrig. Men de fortsatte alligevel ret effektivt selve det redaktionelle samarbejde, som selvfølgelig blev vanskeliggjort og til sidst umuligt, da Bloch »gik under jorden«. Det personlige venskab overlevede, så den illegale Bloch overnattede hos Febvre i Paris.

Med hensyn til Annales har jeg ud fra korrespondancen og det øvrige materiale fået et ret klart indtryk af, at Bloch og Febvre stort set hele tiden måtte slide hårdt i det for at skaffe det stof, de gerne ville have, og de arbejdede intenst for at skaffe flere abonnenter i og uden for Frankrig, men tilsyneladende uden større held. Der er ingen tvivl om, at Annales allerede i denne periode var et vigtigt tidsskrift, som i usædvanlig grad var åbent over for nye tendenser, men der er ikke i den fase baggrund for at tale om Annalesskole, som man nok skal frem til tiden omkring 1950 for at finde sikre tegn på.

Den danske kontakt med Annales i denne periode ser ud til at have været meget begrænset. Svend Aakjær skrev en artikel i 1. årgang og gav en meget positiv anmeldelse af Blochs *Caractères originaux de l'histoire rurale française*.⁴³ Inga Floto har konstateret, at Bloch den 12. februar 1929 sendte et brev til Arup, som måske ikke har besvaret brevet.⁴⁴ I hvert fald kom der ingen kontakt ud af det, og Arup nævnes ikke i brevvekslingen mellem Bloch og Febvre. Aksel E. Christensen har fortalt til bl.a. Inga Floto og mig, at Historisk Institut på Københavns Universitet først abonnerede på Annales efter 1945, mens han selv gjorde det ret tidligt i 1930'erne.

Litteratur

Marc Bloch, Lucien Febvre et les Annales d'Histoire Économique et Sociale. Correspondance, Tome premier 1928-1933. Édition établie, présentée et annotée par Bertrand Müller. La naissance des Annales. Fayard. Paris 1994.

Tome deuxième 1934-1937. De Strasbourg à Paris. Fayard. Paris 2004.

Tome troisième 1938-1943. Les Annales en crises. Fayard. Paris 2004.

⁴³ Historisk Tidsskrift 10. R. II, 1932-34, s. 146-47.

⁴⁴ Inga Floto, Venskab. Korrespondancen mellem Erik Arup og Lauritz Weibull. Historisk tidsskrift 95, 1995, s. 271.

Ingen henvisninger til brevene, da de er anbragt i dato- og årstalsorden og derfor nemme at finde. Henvisninger til indledninger og annekser markeres som Correspondance I, II eller III og sidetal.

- Hartmut Atsma et André Burguière, ed., *Marc Bloch aujourd'hui*. Éditions de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales. Paris 1992.
- Marc Bloch, *Forsvar for historien eller Historikerens håndværk*. Gyldendal. København 1973 (fr. 1949).
- Marc Bloch, *Histoire et historiens*. Textes réunis par Étienne Bloch. Armand Colin. Paris 1995.
- Marc Bloch, *L'étrange défaite*, Gallimard. Paris 2004 (1946).
- Guy Bourdé et Hervé Martin, *Les écoles historiques*.
- Fernand Braudel, *Écrits sur l'histoire*. Flammarion. Paris 1969.
- Peter Burke, *The French Historical Revolution*. The Annales School 1929-89. Polity Press, Cambridge 1990.
- Palle Ove Christiansen, *Kulturhistorie som opposition*. Samleren. København 2000.
- Olivier Dumoulin, *Marc Bloch*. Presses de Sciences Po, Paris 2000.
- Lucien Febvre, *Combats pour l'histoire*. Armand Colin, Paris 1995 (1952).
- Carole Fink, *Marc Bloch. Une vie au service de l'histoire*. Presses Universitaires de Lyon, Lyon 1997 (1989).
- Inga Floto, *Historie. Nyere og nyeste tid*. Gyldendal. København 1985.
- Carlo Ginzburg, *Spor. Om historie og historisk metode*. Tusculanum. København 1999.
- François Hartog, *Régimes d'historicité*. Éditions du Seuil, Paris 2003.
- J.H. Hexter, *On Historians*. Reappraisals of some of the masters of modern history. Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts 1979.
- Eric Hobsbawm, *Interesting Times. A Twentieth-Century Life*. Abacus, London 2003 (2002).
- H. Stuart Hughes, *Between Commitment and Disillusion*, Wesleyan University Press, Connecticut 1987 (oprindeligt udgivet 1968 som *The Obstructed Path*).
- Georg G. Iggers, *Historiography in the Twentieth Century*. University Press of New England, Hanover and London 1997 (1993).
- Ch.-V. Langlois et Ch. Seignobos, *Introductions aux études historiques*. Librairie Hachette, Paris 1897.

Henri-Irénée Marrou, De la connaissance historique. Éditions du Seuil, 4. edition, Paris 1964 (1954).

Bertrand Müller, Lucien Febvre, lecteur et critique. Albin Michel, Paris 2003.

Gérard Noiriel, Sur la »crise« de l'histoire. Gallimard, Paris 2005 (1996).

Paul Ricoeur, La mémoire, l'histoire, l'oubli. Éditions du Seuil. Paris 2000.